

הר כרכום. צילום ליאור שווימר

מה בין מן לרכפתן?

צילום אורי פרגמן-ספיר

במהלך נדודיהם במדבר התלוננו בני ישראל בפני משה ואהרון: "מי יתן מותנו ביד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, בְּשִׁבְתֵנוּ עַל סֵיר הַבְּשָׂר, בְּאֶכְלֵנוּ לֶחֶם לְשֹׁבַע, כִּי הוֹצֵאתֶם אֶתְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב" (שמות טז, ג). האל בתגובה המטיר עליהם משמים מן כלחם ושליו כבשר. המן הנזכר במקרא מזוהה בימינו על ידי חלק מהחוקרים עם רכפתן מדברי, צמח האופייני למדבר ונפוץ ברחבי הנגב. מדי שנה פורח הרכפתן במשך תקופה ארוכה של כחצי שנה. צוף מתוק מופרש ונקרש על פרחיו ונראה עליהם היטב, והוא שהקנה לצמח את זיהויו כמן המקראי, בצירוף תקופת הפריחה הארוכה. בעשרות השנים האחרונות הולכים ומצטמצמים שטחי המדבר בישראל, ובמקומם מוקמים יישובים חדשים ושטחים נרחבים מוכשרים לחקלאות. כתוצאה מכך מאוימים צמחי המדבר, בהם גם הרכפתן המדברי.

שומרים על השליו

צילום איל ברטוב

השליו המקראי מזוהה היום על ידי חוקרים עם השליו הנוודי, עוף בינוני בגודלו שצבעו כצבעי המדבר. עשרות אלפי שלווים נודדים בכל סתיו דרומה, מאירופה ואסיה דרך חופי הים התיכון אל מצרים, שם הם שוהים בתקופת החורף בטרם יחזרו באביב לקנן בארצות מוצאם. נדידה המונית זו מתוארת במקרא כמה פעמים. בישראל מתקיימת אוכלוסיית בר יציבה של שלווים, ועשרות אלפי שלווים נוספים נודדים מעליה בסתיו. גל אריאלי, לשעבר מנהל אגף חקירות ומודיעין ברשות הטבע והגנים, מציין כי השליו אמנם מוגדר בחוק בישראל כחיית בר המותרת בצייד, אך החוק מגביל את עונת הצייד וכן את שיטות הצייד המותרות כדי לשמור על אוכלוסיית השלווים. אין לצוד שלווים עם רשתות ומלכודות ואין לאסוף ביצי שלווים מהקנים. על פי החוק מותר לצוד אותם רק בסתיו, בעונת הנדידה (שמתקיימת בעונת הצייד המותרת), שבה נצפים בשטח בעיקר הפרטים החולפים דרך ישראל בחזרה אל ארצות מוצאם.

כתבה: תמי קרן-רותם

הנבטים נדדו בדרכי המור והלבונה בין חצי האי ערב לחופי הים התיכון וסחרו בקטורת. ההיסטוריונים דיודורוס הסיקילי וגאיוס פליניוס סקונדוס, המוכר יותר כפליניוס הזקן, הרחיבו את ידיעותינו על תולדות הנבטים במדבר, ולאור תיאוריהם אפשר להבין כיום את מלוא עוצמתם של הנבטים, שהותירו אחריהם שרידים מרשימים רבים ברחבי הנגב ובפטרה שבאדום. מלכי הנבטים הקדמונים הקימו ממלכה חזקה אשר משלה במרחבי אדום, בחצי האי סיני, בערבות מואב ובמרבית הנגב של ימינו, החל מן המאה השנייה לפנה"ס ועד שנת 106 לספירה, עת ניגפו הנבטים לפני הצבא הרומי בראשות הקיסר טריאנוס.

מלמדות שבני אדם נדדו על פני הגלובוס כבר בתקופות פרהיסטוריות קדומות מאוד מהסיבות שהוזכרו לעיל ושעם הזמן התפתחו נדודים אלה לדרגות מתקדמות יותר של הישרדות וקיום. כדי לשרוד ולשפר את תנאי חייהם, פיתחו בני האדם מודל נדודים שבו התנועה היא הלך ושוב בקווים ארוכים ולא במעגלים. אלה מוכרים לנו כנדודים לצורכי מסחר. דרכי המשי הקדומות שחיברו את אסיה לאירופה ודרכי הסחר בנחושת ובאובסידיאן בין אנטוליה הקדומה למצרים העתיקה הן דוגמאות לנדודים מסחריים משמעותיים שנערכו במרחב לפני אלפי שנים. נדודי המסחר של שבטים ערביים, שגמליהם נשאו ברחבי המדבר מור ולבונה, תועדו על ידי היסטוריונים יוונים ורומים החל מהמאה החמישית לפנה"ס (למשל תיאורו של הרודוטוס). בשלהי המאה הרביעית לפנה"ס תיאר לראשונה ההיסטוריון הירונימוס מקרדיה את הנבטים, שאותם כינה "שבט ערבי של סוחרים מיומנים הנוודים במדבר".

קול קורא לנדוד

40 שנה נדדו בני ישראל במדבר. שיאו של המסע במעמד הר סיני, שבו, על פי המסורת, ניתנה להם התורה. חוקרים רבים עסקו במיקומו של הר סיני ואחת ההצעות היא זיהויו עם הר כרכום במערב הר הנגב הגבוה. על נדודים ועל מסורות בעקבות הסיפור המקראי

כתב: שחר שילה

מטה הנדודים

נדודים הם תופעה חובקת עולם, המאפיינת לא רק את האדם אלא גם מינים רבים של בעלי חיים. מרבית הנדודים המוכרים בטבע, מקורם בפעילות הישרדותית, שעיקרה חיפוש אחר מזון ומים, חיפוש אחר שטחי מחיה חדשים וכמובן בריחה מפני אויבים וטורפים. נדודים מסוג זה מוכרים בשם "הגירה", ומטרתם הייתה מאז ומעולם שיפור תנאי החיים של הנווד. עדויות ארכיאולוגיות רבות

נדודי בני ישראל במדבר עומדים בלבו של אחד מסיפורי היסוד של החברה האנושית. עדויות לחשיבותו של אתוס זה מצויות בנדבכים רבים של תרבות הדתות המונותיאיסטיות. על פי נרטיב זה, המופיע בהרחבה בתנ"ך - בספר שמות, בספר במדבר ובספר דברים, נסים ונפלאות גורמים לבני ישראל לעזוב את מצרים לאחר מאות שנות שעבוד ולצאת למסע במדבר, אל ארץ ישראל (כנען) המובטחת.

צילום ערן היימס

מכת הארבה המודרנית

מכת הארבה הייתה המכה השמינית שהטילה ה' על מצרים לאחר שפרעה מיאן לשחרר את בני ישראל: "וַיַּעַל הָאֲרָבָה עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיָּנַח בְּכָל גְבוּל מִצְרַיִם כַּבֵּד מְאֹד לִפְנֵי לַאֲרָבָה כִּי אֲרָבָה כְּמָהוּ וְאֶחָרָיו לֹא יִהְיֶה כֵן. וַיִּכַס אֶת עֵין כָּל הָאֶרֶץ וְתִחְשֹׁף הָאֶרֶץ וַיֹּאכַל אֶת כָּל עֵשֶׂב הָאֶרֶץ וְאֶת כָּל פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרָד וְלֹא נֹתַר כָּל יֶרֶק בְּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות י, יד-טו). הארבה המצוין במקרא מזוהה בימינו עם החגב ארבה מדברי, הנוהג מדי כמה שנים להתלהק בהמוניו ולפשוט על כל צמח רענן בצפון אפריקה או במזרח התיכון. לפני שנתיים, באביב 2013, התלהקו בשטח סיני רבבות חגבי

ארבה ולהקות נפרדות נחתו בישראל בחולות הנגב המערבי. עקב החשש שיגיעו לאזור צפון הנגב - שם גדל "אסם החיטה של ישראל", פעלו שלטונות ישראל במייד וריססו את הלהקה בקוטל חרקים במשך שישה-שבעה שבועות, על פני שטח נרחב של הנגב המערבי. בסיום הפעילות, עלה החשש שהריסוס הכבד בשטח השפיע לא רק על הארבה אלא גם על החברה הטבעית המקומית של פרוקי הרגליים, המהווים את בסיס מארג המזון. מחקר שערכה במקום רשות הטבע והגנים בעזרת איתי רנן, ראש המעבדה האנטומולוגית לניטור אקולוגי של אוניברסיטת תל אביב, הראה שחברת פרוקי הרגליים באזורים המרוססים קטנה משמעותית בהשוואה לאזורים הלא מרוססים ושהרכבה השתנה. "כעת אנו יודעים יותר על הגורמים להתלהקות הארבה והדבר יסייע לנו בעתיד לנסות ולמנוע זאת", אומר ד"ר אסף צוער, אקולוג מחוז דרום של הרשות. "כמו כן, אנו מסיקים שריסוס נגד ארבה בשטח נרחב אינו דרוש. שמורות הטבע הקטנות נפגעו יותר מהריסוס, זו אחת הסיבות לחשיבות קידום שמורות טבע גדולות בנגב".

כתבה: תמי קרן־רותם

את הר כרכום חוקר זה יותר מ-30 שנה פרופ' עמנואל ענתי, ארכיאולוג שמחקרו הביאווה לפרסום ספר מקיף בשם "הר כרכום - לאור התגליות החדשות" (הוצאת אריאל, 2001). בספר זה נטען כי הר כרכום הוא הר סיני המקראי שעליו מספרת התורה. לאור פרסומים אלה ואחרים, הפך ההר בשנים האחרונות למוקד עלייה לרגל לחובבי טבע רבים (ראו כתבת מסלול בעמוד 24) אף שהוא מצוי בלב שטח אש פעיל של חיל האוויר, והגישה אליו מתאפשרת רק ברכבי ארבע על ארבע.

הכותב הוא חוקר ומורה דרך המתמחה בירושלים ובמדבר

בניגוד לסוחרים הנעים בקווים ארוכים הלך ושוב, מתאפיינים נדודי חברות הנוודים הקלאסיות בתנועה מעגלית רחבה, שכן הם נשענים על גידולי צאן ומרעה. בנדודיהם, הם מפנים את השטח שבו עשו שימוש ובכך מאפשרים את התחדשות מקורות המים והמרעה במרחב שהתפנה מתושביו הזמניים.

תורת ההר

נדודי בני ישראל במדבר מייצגים את תופעת ההגירה, שמקורה בגורמי דחיקה בארץ המוצא ובגורמי משיכה בארץ היעד. מוכרים לנו סיפורי הגירה רבים של משפחות בודדות, של שבטים ולעתים אף של קיבוץ אנושי נרחב יותר, אך נדודים בסדר הגודל של יציאת מצרים חריגים בכל קנה מידה. ייחודו של סיפור נדודי בני ישראל מרשים עוד יותר, כיוון שהנדודים נערכו במרחבים מדבריים עוינים, יובשניים ודלים באמצעי קיום. לאור זאת, אפשר להבין מדוע רצוף תיאור הנדידה במדבר בתיאור של מעשי נסים. המקרא מתאר עשרות תחנות שבהן עברו בני ישראל במסעם. אחת החשובות שבהן היא הר סיני (הר חורב). לאור חשיבותו של סיפור יציאת מצרים ובעיקר של מעמד הר סיני, מרשים מאוד לראות כמה חוקרים ואחרים (חוקרים מטעם עצמם) עוסקים במיקומו של ההר. אלה ואלה מציעים השערות שונות על המסלול שעברו בני ישראל בדרכם לארץ המובטחת ועל מיקומו של ההר, אשר בו, על פי המסורת והאמונה, ניתנה התורה לעם ישראל.

אחת ההצעות מבקשת לזהות את הר סיני עם הר כרכום, הסמוך לגבולנו עם מצרים, במערב הר הנגב הגבוה. הר כרכום ניצב במרכזה של רשת דרכי מדבר קדומות, סמוך לאגן הניקוז המרשים של נחל פארן, שבו מקורות מים ומרעה רבים. סביב ההר נסקרו יותר מ-1,300 אתרים ארכיאולוגיים, אשר זמנם נפרש מהתקופה הפליאוליתית (לפני עשרות אלפי שנים) עד לתקופה המודרנית, אז עשו בדווים שימוש באתרים שלמרגלות ההר ושמסביבו. תופעה המייחדת את הר כרכום במידה רבה היא הימצאותם של יותר מ-45 אלף ציורי סלע מעניינים ומיוחדים, אשר את חלקם אפשר לקשור לאירועים מקראיים.